

Любов Жванко

доктор історичних наук, професор,
кафедра історії і культурології,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетов
(Харків, Україна) zhvan2012@gmail.com

“БІЖЕНЦІ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ (1914–2015)” : АВТОРСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ ТЕМИ

У статті зроблено спробу окреслити головні “дослідницькі поля” надзвичайно складної гуманітарної проблеми в історії Європейського континенту – проблеми біженців, встановити причини появи “людини, яка втратила дім”. Також подано підходи до визначення дев’яти хвиль біженства, що в різний час та з різною силою наповнювали терени старого світу. Головну увагу звернуто на трансформацію узагальнюючого концепту “біженець”. Також аналізуються підходи до вивчення зазначеної тематики – як мультидисциплінарної реальності, яка вимагає широкого інструментарію різних наукових дисциплін.

Ключові слова: *Європа, біженець, насильницьке переміщення осіб, еволюція, хвилі біженців.*

На червень 2018 р., за даними щорічного звіту Управління Верховного комісара ООН (далі – УВКБ ООН) у справах біженців, на планеті зафіксовано 69 мільйонів насильницьки переміщених осіб, що стало новим трагічним рекордом. “Сьогодні один із кожних 110-ти людей у світі переміщено, порівняно з одним із кожного 157-го десятиліття тому, причому більша частина цього зростання відбулася за п’ять років. Крім переміщення населення із Сирії, існували інші великі переміщення по всьому світу, особливо з Бурунді, Центрально-Африканської Республіки, ДРК, Іраку, М’янми, Південного Судану, Судану, України та Ємену”¹. За цими цифрами діти, жінки і чоловіки,

---

¹ Global trends forced displacement in 2017 [Electronic resource] Retrieved from <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html>

змушені покинути домівку, водночас, плачучи надію, на розуміння, підтримку і, принаймні, небайдужість з боку країн, які надали тимчасовий притулок. Одним із центрів поширення біженства залишається Європа. Розв’язана проти України “гібридна війна”, “європейська міграційна криза” і, як результат – за останні кілька років мільйони вимушено переміщених осіб. Знову “корабель Європа” переповнений стражданнями вирваних з рідних місць людей, більшість з яких мріє повернутися додому.

Біженство – це гуманітарна проблема цивілізації, багатомірна, унікальна й атипова для наукового вивчення, оскільки не вписується у категоріальний апарат окремо взятої науки. Натомість вимагає мультидисциплінарного підходу в різних дослідницьких площинах: як-то історії, права, міжнародних відносин, політології, психології, антропології, регіоналістики, соціології, соціальної роботи, лінгвістики². Комплексне поєднання їх напрацювань в одному дослідженні дозволить винести уроки з минулого, зберегти інституціональну пам’ять, запустити механізми “пробудження” історичного досвіду, в даному випадку, євроспільноти, який позбавить необхідності заново винаходити уже існуючий інструментарій подолання кожної наступної “хвилі” біженців.

Відтак, запропонована стаття – власне авторські рефлексії й спроба подивитися на “біженців у Європі (XX–XXI століття)”, як квінтесенцію знання про біженство, як соціальне явище, випродуковане упродовж століття в теоретико-методологічному ключі, спробувати визначити еволюцію засадничого поняття “біженець” залежно від причин, що породжували кожен наступну хвилю насильницького переміщення на континенті, виокремити особливості та складнощі вивчення цієї актуальної і, як виявилось, “вічної” теми.

Біженство як соціальний феномен, що супроводжує людство з давніх часів, тільки у XX ст. з початком Першої світової війни

---

² Stein B. N. The experience of being a refugee: insights from the research literature [Electronic resource] Retrieved from <https://www.msu.edu/course/pls/461/stein/MNREXP1.htm>

набуло в Європі таких небачених масштабів. Упродовж століття змінювалися його форми, а дефініція поняття щоразу ставала ширшою³. У зв'язку з цим поняття “біженець”, залежно від причин появи, також зазнало своєї еволюції, як і підходи до його вивчення.

Перш за все слід зазначити, що за територіальний окрес дослідження – Європейський континент, як колиска цивілізації, де свого часу утвердилися християнські цінності, і які саме у ХХ ст., у результаті двох світових воєн, акцій геноциду, насильницького переміщення, були по-варварськи знівельовані, а основоположні права людини – знехтувані. Саме у цьому географічному сегменті планети у концентрованому вигляді можна спостерігати дев'ять умовних хвиль біженства, які по-чергово змінювали одна одну. Європа у цьому аспекті подібна до “лабораторії”, де можна під різними поглядами, в різні часові періоди “століття воєн і конфліктів” вивчати окреслену проблематику в історичному, правовому, соціальному та психологічному зрізах.

Більше того, перебіг подій на континенті дає змогу виокремити і подати квінтесенцію знань про: причини появи хвиль біженців в історичній ретроспективі (часи двох світових воєн, міжвоєнний період, локальні воєнні конфлікти, встановлення тоталітарних режимів, проблеми країн третього світу); соціо-етнічний, статево-віковий та статистичний зрізи біженців, встановити головні центри та піки зосередження біженців в окремих країнах; становлення нормативно-правової бази врегулювання проблеми біженців, а саме: законодавство європейських країн, нормативно-правові акти Ліги Націй, Міжнародного Нансенівського комітету, Верховного комісара у справах біженців з Німеччини, Міжурядового комітету у справах біженців, Міжнародної організації у справах біженців, Організації Об'єднаних Націй, Європейського парламенту та ін.; діяльність провідних міжнародних організацій у галузі надання допомоги біженцям;

---

³ *Piskorski J.-M.* Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2010. S. 24.

участь провідних держав Західної Європи в діяльності міжнародних організацій у справах біженців; закономірності та особливості формування й діяльності державних органів допомоги біженцям у країнах Європи; впливи політичних режимів на ефективність регулювання проблеми біженців; розкрити складну діалектику взаємовідносин соціуму і біженців; основні напрямки допомоги біженцям: створення “гуманітарних коридорів”, забезпечення житлом, харчуванням, медичною допомогою; працевлаштування, юридична підтримка, забезпечення духовних потреб, соціально-психологічна реабілітація біженців, реалізація їх прав на освіту та ін.; практику діяльності місцевих громад та суспільного загалу у справі надання допомоги біженцям; психологічні аспекти біженства: вплив засобів соціальної комунікації (пропаганда у часи війни, чутки, сучасні інформаційні війни, використання страждань біженців як інформаційної зброї у сюжетах сучасних медіа) на внутрішній світ біженців, їх рішення покинути рідні домівки, суб’єктивне сприйняття ними нового статусу, очікування від держави й суспільства, їх трансформації під впливом реальних обставин; узагальнюючий психологічний портрет “людини, яка втратила дім”.

Протягом XX–XXI ст. у Європі можна виокремити дев’ять хвиль біженства, поява яких зумовлена різними чинниками: від світових воєн до неоімперських амбіцій Російської Федерації і розв’язаної у 2014 р. проти України “гібридної війни”. Норман Дейвіс, автор фундаментальної праці з історії старого континенту писав: “Європі XX ст. властиві вияви варварства, які, напевне, приголомшили б і найдикіших варварів [...] Зокрема, дві світові війни 1914–1918 та 1939–1945 рр. були спустошливі понад усяку міру і поширилися на всю земну кулю. Але головне їх вогнище містилося, безперечно, в Європі. Ба більше, протягом життя двох омитих кров’ю світових воєн дві держави з найчисельнішим у Європі населенням стали жертвою кривавих політичних режимів, чия ненависть, звернена на свій народ, винищила навіть більше десятків мільйонів людей, ніж війни, які вони розпалили. [...] Тоталітарні жажіття комунізму і фашизму на додачу до жажіть тотальної війни утворили без-

прецедентну суму убивств, принижень та злиднів”⁴. Дійсно, то був час, коли Європа демонструвала приклади поведінки невластиві жодній живій істоті, коли світ котився до свого морального знищення. Інструментами, за допомогою яких здійснювалися примусові переміщення стали – втечі населення, депортації, етнічні чистки, геноциди.

Упродовж століття відбувалася “модифікація” причин появи біженців. При цьому слід визначити два піки – класичні причини – дві світові війни на континенті протягом тридцяти років. У часи Першої світової війни людина набувала статусу біженця від страху бути убитою ворогом чи від застосованих владою воюючих сторін акцій з вивезення цивільного населення у відносно безпечні регіони своїх держав. У сучасному світі такий “набір” значно розширився і біженцем людина може стати, коли має обґрунтоване побоювання стати жертвою переслідування у державі свого походження через свою расу, віросповідання, національність, громадянство (підданство), належність до певної соціальної групи або через політичні переконання, і нарешті – у результаті природних та техногенних катастроф, нерідко викликаних людською діяльністю. Отже, значні маси людей були змушені залишити свої будинки в результаті збройних конфліктів, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих⁵. Причини гуманітарної проблеми європейської та світової спільноти загалом трансформувалися від “класичних”, породжених воєнними конфліктами, до “нових” (екологічні біженці)⁶.

---

⁴ Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. С. 925.

⁵ “Глобальні тенденції”, річна доповідь УВКБ ООН [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1279-kilkist-peremishchenikh-osib-u-sviti-perevishchila-50-miljoniv-vpershe-z-kintsya-drugoji-svitovoji-vijni-dopovid-uvkb-oon>

⁶ Жванко Л. М. Біженство на Європейському континенті: соціогуманітарні виклики // Безпековий, політичний, економічний та гуманітарний виміри сучасного етапу європейської та євроатлантичної інтеграції України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-ій річниці створення ДВНЗ “Ужгородський

У Європі можна визначити наступні хвилі: перша – біженство в часи Великої війни (1914–1918) – перший пік біженства, пов’язаний зі світовою війною; друга – міжвоєнні потрясіння (1920–1930-ті роки); третя – “пекельний континент” (1939–1956 рр.), другий пік біженства, як наслідок розв’язання “нової” світової війни; четверта – біженці “холодної війни”: “угорський варіант” та події “Празької весни” (1950–1960-ті роки); п’ята – біженці з Африки: зустріч світів на європейських теренах (1960-ті роки); шоста – югославський сценарій (1992–1997 рр.); сьома – “пас біженців” на пострадянському просторі, спровокованих неоімперською політикою Російської Федерації в Молдові та Грузії (поч. 1990-х – 2008 р.); восьма – Україна, “гібридна війна” та біженці; дев’ята: сучасна “європейська міграційна криза”. Зрозуміло, що таке виокремлення почерговості появи біженців є дискусійним, відкритим до обговорення, хоча за великим рахунком кожна періодизація завжди має свою альтернативу.

Засадничим є концепт “біженець”, який в широкому загальноживаному контексті означає людину, яка була змушена залишити свою країну, щоб уникнути війни, переслідування чи стихійного лиха⁷. Таке переміщення завжди зумовлене примусом, поза бажанням людини. Отже, щоб людина покинула місце сталого проживання й набула статусу біженця, необхідно знати межу його свободи/бажання у прийнятті цього рішення. Переміщення поза власним бажанням складає широку дефініцію – примусова міграція [*forced migrations*. – Авт.], яка виражається у зміні сталого місця проживання на підставі наказів влади чи застосування обмежувальних заходів щодо окремих осіб чи певних груп. Виділяється чотири типи примусової міграції: вислання (вигнання), виселення, депортація, переселення. П’ятим типом примусової міграції є біженство, коли особа чи

національний університет” (м. Ужгород, 5 грудня 2015). Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2015. С. 181–182.

⁷ Definition of Refugee in english by Oxford Dictionaries [Electronic resource] Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/refugee>

група осіб, зважаючи на загрозу життю чи свободі, ухвалюють рішення залишити місце постійного проживання й шукати притулок на інших теренах. Іншими словами біженство є результатом примусу одних людей над іншими, коли “влада, панівні групи, окупанти, політики, ідеологи вигонили людей з їх вітчизни, [...] з «космосу» їх власної країни”⁸. Головна ж ціль біженця – знайти безпечне місце для життя свого та своїх рідних. Тому англійський термін “*refugees*” походить від слова “*refugee*”, що означає «сховок», місце безпечного перебування⁹.

У класичному розумінні біженство вимагає перетину кордону й пошуку захисту в іншій державі, яка не є ані місцем громадянства, ані сталого проживання. Проте сучасне біженство може набувати явища внутрішнього біженства – “внутрішньо переміщені особи”, коли утікачі шукають притулку в іншій, безпечній частині держави, яка є місцем громадянства або сталого проживання. Воно зумовлене переслідуваннями, які чиняться щодо певних груп населення на окремо взятій частині держави. Такі переміщення пов’язані з неможливістю перетину міждержавного кордону, а відтак необхідністю пошуку захисту всередині державного утворення¹⁰.

Подаючи коротку ретроспективу тлумачення концепту “біженець”, можна простежити розширення його дефініції від конкретних категорій населення до універсального визначення. У додатку до “Закону про забезпечення потреб біженців” –

---

⁸ Polska diaspora / red. nauk. Adam Walaszek. Kraków: Wydaw. Literackie, 2001. S. 10.

⁹ Borkowski P. Wymiar polityczny uchodźstwa – wybrane problemy w kontekście europejskiego kryzysu migracyjnego // Uchodźcy w Europie: uwarunkowania, istota, następstwa / red. nauk.: K. A. Wojtaszczyk, J. Szymańska, Instytut Europeistyki. Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych. Uniwersytet Warszawski. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2017. S. 34.

¹⁰ Жванко Л. Украина и проблема беженцев: реалии современности. Перекрестки: журнал исследований Восточноевропейского пограничья. 2014. № 1□2. С. 240 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ru.ehu.lt/wp-content/uploads/2017/10/CrossRoad_1-2_2014s.compressed.pdf

“Положення про забезпечення потреб біженців” (серпень 1915 р.) уперше в юридичній практиці Російської імперії давалося тлумачення поняття “біженець”: “Біженцями визнаються особи, що залишили місцевості, під загрозою наступу ворога або ним вже зайняті, або виселені розпорядженням військової або цивільної влади з району військових дій, а також вихідці з ворожих Росії держав”¹¹. У французькому Статуті біженців (лютий 1918 р.) статус “біженець” мали: “хто у 1914 р. були репатрійовані із німецької окупаційної зони; хто були евакуйовані з фронту французькою армією; хто за власним бажанням залишив місця бомбардувань із зони дії союзних військ”¹².

У результаті ухвалених Лігою Націй угод 1922, 1924 і 1926 рр. головним критерієм визначення людини, як біженця, стала етнічна приналежність: “Росіянин: будь-яка особа російського походження, яке не користується або більше не користується захистом Уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік і яка не набула іншого громадянства. Вірменин: будь-яка особа вірменського походження, перш за що було підданим Оттоманської імперії, яка не користується або більше не користується захистом Уряду Турецької Республіки і яка не набула іншого громадянства”¹³. У цьому формулюванні був використаний груповий (категорійний) підхід, і правовий статус встановлювався за трьома критеріями: національне (етнічне) походження; відсутність захисту рідної держави; ненабуття іншого громадянства. Особливістю визначення поняття “біже-

---

¹¹ Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.). Харків: ХНАМГ, 2010. С. 150.

¹² Dowdall A. Citizenship on the move: refugees, local communities and the state in France. 1914–1918 // Europe on the Move: The Great War and Its Refugees / co-ed. Peter Gatrell, Liubov Zhvanko. Manchester University Press, 2017. P. 225.

¹³ Документы Лиги Наций, касающиеся беженцев // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2000. № 1. С. 37 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29857/1/2000_1_JILIR_refugees_r.pdf

нець” цього періоду була відсутність зазначення причини залишення біженцем країни проживання та обов’язковість обумовлених мотивів для отримання статусу біженця¹⁴. Конвенція про міжнародний статус біженців (жовтень 1933 р.) визначила коло етнічних біженців: “Ця Конвенція застосовується до російських, вірменських і асимільованих біженців на підставі Угод від 12 травня 1926 р і 30 червня 1928 р. [...]”¹⁵.

Прихід до влади в Німеччині у 1933 р. А. Гітлера спричинив новий виток біженців. Тимчасова угода про статус біженців, прибуваючих з Німеччини (липень 1936 р.) окреслила наступну дефініцію: “... під терміном «біженець, прибуваючий з Німеччини» слід розглядати будь-яку особу, яка оселилася у цій країні, не має будь-якого іншого громадянства, крім німецького громадянства, і щодо якої встановлено, що згідно із законом чи фактично вона не користується захистом уряду Рейху”¹⁶. У Конвенції про статус біженців з Німеччини (лютий 1938 р.), яку підписали Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Іспанія, Голландія, Норвегія та Франція поняття “біженець, прибуваючий з Німеччини” було дещо розширено. Стаття 1: “У цій Конвенції термін “біженці, які прибувають з Німеччини” маються на увазі: а) особи, що мають або мали німецьке громадянство і не мають якого-небудь іншого громадянства, щодо яких встановлено, що вони не користуються, згідно із законом або фактично, захистом німецького уряду; б) особи без громадянства, на яких не поширюються попередні конвенції або угоди, які покинули німецьку територію після того, як вони оселилися на ній, і щодо яких встановлено, що вони не користуються, згідно із законом або фактично, захистом німецького уряду”¹⁷.

У вересні 1939 р. у Женеві представники Великої Британії, королівства Данії та Ісландії підписали Додатковий протокол до

---

¹⁴ *Котляр О. І.* Визначення поняття “біженець” у міжнародних документах // Адвокат. 2013. № 6. С. 36.

¹⁵ Документи Лиги Націй, касаючіеся беженцев. С. 40, 41.

¹⁶ Там же. С. 44.

¹⁷ Там же. С. 49.

Тимчасової угоди (1936) і Конвенції про статус біженців, що прибувають з Німеччини (1938). Його необхідність зумовлювалася аншлюсом Австрійської Республіки з боку Німецького Рейху (березень 1938) та появою австрійських біженців. Стаття 1 визначала: 1. Під терміном “біженці, які прибувають з Німеччини” слід розуміти: а) особи, що мали австрійське громадянство і не мають якого-небудь іншого громадянства, крім німецького громадянства, щодо яких встановлено, що вони не користуються, згідно із законом або фактично, захистом німецького уряду; і b) особи без громадянства, на яких не поширюється дія будь-яких попередніх Конвенцій або Угод і які покинули територію колишньої Австрії після того, як вони у ній оселилися, по відношенню до яких встановлено, що вони не користуються, згідно із законом або фактично, захистом німецького уряду”¹⁸.

У Конституції Міжнародної організації у справах біженців (серпень 1948), терміном “біженець” окреслені особи, які покинули чи залишилися поза країною громадянства чи сталого проживання і належали до наступних груп: жертви нацистського режиму чи фашистського або режимів, визнаних за ворожі під час Другої світової війни, незалежно чи мали міжнародний статус біженця чи ні; жертви фалангістського режиму в Іспанії, незалежно чи мали міжнародний статус біженця чи ні; особи, визнані за біженців до початку Другої світової війни з приводу раси, релігії, національності чи політичних переконань; дітисироти молодші 16-ти років, батьки яких загинули, перебуваючи поза країною походження¹⁹.

Статут УВКБ ООН (грудень 1950) окреслив дві категорії цивільних осіб, на які поширювався концепт “біженець”: “1. Особи, які вже отримали статус біженця на підставі попередніх міжнародних угод, або особи, які мають підстави подати заявку на отримання статусу біженця у результаті подій, що

---

¹⁸ Там же. С. 54.

¹⁹ Potyrała A. Organizacja Narodów Zjednoczonych wobec problemu uchodźstwa: geneza, istota i praktyka aktywności. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2015. S. 115.

відбувалися до 1 січня 1951 р. 2. Особи, які перебувають за межами країни громадянства, або – не маючи громадянства – поза межами країни постійного проживання, відчуваючи обґрунтований страх перед переслідуванням на підставі їх раси, релігії, національності, політичних поглядів та які в той же час не можуть або не хочуть користуватися захистом уряду цієї держави”²⁰. Узагальнене тлумачення поняття “біженець” окреслила Конвенція про статус біженців – Женевська конвенція (липень 1951): “Стаття 1 – Визначення поняття “біженець”. А у даній Конвенції під терміном “біженець” мається на увазі особа, яка: 1) розглядалась як біженець на підставі угод від 12 травня 1926 р. і 30 червня 1928 р. або ж на підставі Конвенцій від 28 жовтня 1933 р. і 10 лютого 1938 р., Протоколу від 14 вересня 1939 р. у чи на підставі статуту Міжнародної організації у справах біженців; постанови про відмову в праві вважатися біженцями, прийняті Міжнародною організацією у справах біженців під час її діяльності, не перешкоджає тому, щоб статус біженця надавався особам, які задовольняють вимогам, встановленим в пункті 2 цього розділу; 2) в результаті подій, що відбулися до 1 січня 1951 р., і через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань знаходиться поза межами країни громадянства і не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок побоювань; або, не маючи певного громадянства і знаходячись поза межами країни свого звичного місця проживання в результаті подібних подій, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань”²¹. Протокол щодо статусу біженців – Нью-Йоркський протокол (січень 1967) як доповнення до Конвенції 1951 р., став основоположним документом міжнародного права

---

²⁰ Устав Управління Верховного Комісара Організації Об’єднаних Націй по справах беженців 14 грудня 1950 г. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_277

²¹ Конвенція про статус біженців [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011

галузі біженства, оскільки окреслив універсальне поняття “біженець”, скасувавши часове та географічне обмеження²².

У 1972 р УВКБ ООН, у зв’язку із громадянськими війнами в Судані, В’єтнамі, Камбоджі, Анголі, що спричинили масові внутрішні переміщення цивільного населення у безпечні райони країни, внесло “осіб, переміщених всередині країни”, в свої програми у галузі допомоги та відновлення для біженців і репатріантів²³. Специфіка внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що будучи громадянами держави і залишаючись на його території, вони знаходяться виключно під юрисдикцією і захистом своєї країни, навіть якщо сама держава і не в силах забезпечити такий захист²⁴.

Отже, концепт “біженець”, у зв’язку зі зміною причин своєї появи, зростанням кількості, людей без батьківщини, трансформувалося і набувало нових рис. Еволюції зазнало поняття й у “просторовому вимірі”. До втечі за межі батьківщини під тиском страху за своє життя, як “класичного” географічного підходу, додалося “нове” його прочитання – насильницька зміна місця проживання у межах того самого державного утворення, без перетину міжнародно визнаних кордонів.

Наявність основних центрів скупчення біженців залежить від причини їх появи, трансформації політичних режимів, економічних факторів розвитку окремих країн Європи: на сьогодні найбільше біженців зосереджено у провідних державах ЄС, серед яких першість за кількістю прийнятих вимушених переселенців тримає Німеччина. У роки воєнних конфліктів влада воюючих сторін сама організовувала вивезення біженців у

---

²² *Florczak A. Uchodźstwo. S. 384* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/62929/18_Agnieszka_Florczak.pdf

²³ *Павлова Л. Внеустановная деятельность УВКБ ООН: содействие защите перемещенных лиц // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2000. № 5* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=399&Itemid=51

²⁴ *Жванко Л. Украина и проблема беженцев: реалии современности. С. 240.*

визначені нею місцевості, то за інших обставин, що продукують появу біженців, останні на свій страх і ризик обирають країну тимчасового притулку, формуючи тим самим нові центри перебування.

Формування державних органів допомоги біженцям у країнах Європи в різні часи відбувалося фактично “навздогін” появи численної кількості біженців, а ефективність їх роботи напряму залежала від природи того чи іншого політичного режиму, його бажання бачити й вирішувати цю проблему. Будь-яка держава, як складний механізм, досить повільно «реагує» на появу переміщених осіб, іноді свідомо перекладаючи свої обов’язки на соціум. Тому на початку їх трагічної одиссеї наданням допомоги завжди займаються найбільш соціально активні та свідомі представники суспільного загалу. У ХХІ ст. – це волонтери, які “пробуджують” суспільство і нагадують йому на необхідності виявити жертовність щодо постраждалих.

Етнічний портрет – “людини, яка насильно втратила дім” протягом такого тривалого періоду зазнав певної еволюції: до початку 1960-х років минулого століття основну масу вимушених переселенців на континенті склали громадяни чи піддані з європейських країн, а від початку процесу деколонізації Африки, а згодом низки громадянських конфліктів у країнах Азії – вихідці з розташованих там основних вогнищ небезпеки. Така зміна етнічної приналежності привела до зміни сприйняття біженця крізь призму концепту “свій–чужий”. Цей підхід опосередковано і не найкращим чином вплинув на подальшу розробку принципів політики окремих європейських країн у царині біженства. Статеві-віковий портрет насильно переміщених осіб залишається упродовж досліджуваного часу сталим – основу складають жінки і діти, як найбільш соціально незахищені категорії суспільства. Найвразливіша група біженців – діти, оскільки ефект “забутого улюбленого ведмедика” ще довго нагадуватиме дитині про жахіття війни, а дитяча психіка буде змушена долати неймовірні та нетипові для її сприйняття випробування дорослого життя.

Головні “супутники” вимушено переселених осіб, які керують ними в нових умовах – є всеохоплюючий страх та

постійний стрес, туга за покинутим домом, втраченими надіями і минулим життям, невизначеність із майбутнім, відчуття беззахисності та непотрібності у чужому оточенні. У сучасних умовах глобалізованого світу біженця, який ототожнює себе зі своєю батьківщиною та нацією, супроводжує страх втратити на новому місці свою національну самобутність. На початку ХХ ст. біженець міг долати свої страхи у бесіді зі священником, а згодом йому на допомогу прийшли соціальний працівник та психолог-волонтер.

Фундаментальними гуманітарними принципами, на яких ґрунтується захист біженців у світі є надання безпечного притулку та заборона примусового повернення. Проте в реальності ці принципи далекі від дотримання. Така негативна тенденція розпочалася ще у 30-ті роки минулого століття і пов'язана з біженцями, які втікали з нацистської Німеччини. У другій половині ХХ ст. провідні держави ЄС, сповідуючи принцип “Фортеця Європа”, прагнули закрити свої кордони для біженців із країн третього світу. Нині країни ЄС йдуть шляхом створення Спільної європейської системи притулку, заснованої на солідарності та повазі до основних прав людини, для забезпечення ефективного захисту переміщених осіб, пропорційний розподіл шукачів притулку між усіма його членами.

Таким чином, тема “біженці в Європі (ХХ–ХХІ століття)” є надзвичайно складною в розробці, оскільки вимагає залучення інструментарію цілої низки наукових дисциплін. З іншого боку, вона дозволяє винести уроки з минулого, зберегти інституціональну пам'ять, запустити механізми “пробудження” історичного досвіду, в даному випадку – євроспільноти, який позбавить необхідності заново винаходити уже існуючий інструментарій подолання кожної наступної “хвилі” біженців. Старий світ, як і сучасна цивілізація не мають “вакцини” проти появи чергового локального збройного вогнища, а тому кожне таке дослідження є гарним уроком і попередженням, таким собі “рецептом”, як намагатися подолати проблему “людини, яка втратила дім”.

Liubov Zhvanko
Doctor of Historical Sciences (Dr. hab. in History),
Professor, Chair of History and Cultural Studies,
of the O. M. Beketov National University of Urban Economy
(Kharkiv, Ukraine), zhvan2012@gmail.com

"REFUGEES ON THE EUROPEAN CONTINENT (1914–2015)": AUTHOR'S REFLECTIONS OF THE THEME

The article attempts to outline the main "research fields" of a complex humanitarian problem in the history of the European continent – problems of refugees and the establishment of the causes of the appearance of "a person who lost his home". The article presents approaches to the definition of nine waves of refugee, that at different times and with different strength took place in the old world. The main attention is paid to the transformation of the generalizing concept of "refugee". It is also given the analysis of the approaches to studying the mentioned topic as a multidisciplinary reality that requires a wide range of tools of scientific disciplines.

Key words: Europe, refugee, forced displacement of persons, evolution, wave of refugees.

REFERENCES

1. Borkowski, P. (2017). Wymiar polityczny uchodźstwa – wybrane problemy w kontekście europejskiego kryzysu migracyjnego. In K. A. Wojtaszczyk (Ed.), J. Szymańska (Ed.), *Uchodźcy w Europie: uwarunkowania, istota, następstwa*, (pp. 32–45). Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR. [in Polish]
2. Deivis, N. (2001). *Yevropa: Istoriia*. (Tarashchuk P., Kovalenko O., Trans). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy". [in Ukrainian]
3. Dowdall, A. (2017). Citizenship on the move: refugees, local communities and the state in France, 1914–1918. In P. Gatrell (Ed.), L. Zhvanko (Ed.), *Europe on the Move: The Great War and Its Refugees* (pp. 215–234). Manchester University Press. [in English]
4. *Florczak, A.* Uchodźstwo, 373–395. Retrieved from: http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/62929/18_Agnieszka_Florczak.pdf [In Polish]
5. Global trends forced displacement in 2017. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html> [in English]

6. "Hlobalni tendentsii", richna dopovid UVKB OON. Retrieved from: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1279-kilkist-peremishchenikh-osib-u-sviti-perevishchila-50-miljoniv-vpershe-z-kintsya-drugoji-svitovoji-vijni-dopovid-uvkb-oon> [in Ukrainian]
7. Konventsiiia pro status bizhentsiv. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011 [in Ukrainian]
8. Kotliar, O. I. (2013). Vyznachennia poniattia "bizhenets" u mizhnarodnykh dokumentakh. *Advokat – Lawyer*, 6, 36–40. [in Ukrainian]
9. Piskorski, J.-M. (2010). Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. [in Polish]
10. Potyrała, A. (2015). Organizacja Narodów Zjednoczonych wobec problemu uchodźstwa: geneza, istota i praktyka aktywności. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa. [in Polish]
11. Stein, B. N. The experience of being a refugee: insights from the research literature. Retrieved from: <https://www.msu.edu/course/pls/461/stein/MNREXP1.htm> [in English]
12. Ustav Upravleniya Verkhovnoho Komissara Organizatsii Obyedinennykh Natsiy po delam bezhentsev 14 dekabrya 1950 g. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_277 [in Russian]
13. Walaszek, A. (Ed.). (2001). *Polska diaspora*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. [in Polish]
14. Zhvanko, L. (2014). Ukraina i problema bezhencev: realii sovremennosti. *Perekrestki: zhurnal issledovaniy Vostochnoevropskogo pogranich'ya – Crossroads: Eastern European Borderland Research Journal*, 1–2, 236–255. Retrieved from: http://ru.ehu.lt/wp-content/uploads/2017/10/CrossRoad_1-2_2014s.compressed.pdf [in Russian]
15. Zhvanko, L. M. (2015). Bizhenstvo na yevropeiskomu kontynenti: sotsiohumanitarni vyklyky. Abstracts of Papers '15: *Bezpekovi, politychni, ekonomichni ta humanitarni vymiry suchasnoho etapu yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtratsii Ukrainy* (pp. 181–184). Uzhhorod. [in Ukrainian]
16. Zhvanko, L. M. (2010). *Bizhenstvo Pershoi svitovoi viiny v Ukraini: Dokumenty i materialy (1914–1918)*. Kharkiv: KhNAMH. [in Ukrainian]
17. Документы Лиги Наций, касающиеся беженцев. (2000). *Белорусский журнал международного права и международных отношений – Belarusian Journal of International Law and International Relations*, 1, 37–55. Retrieved from: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29857/1/2000_1_JILIR_refugees_r.pdf [in Russian]

18. Павлова, Л. (2000). Внеуставная деятельность УВКБ ООН: содействие защите перемещенных лиц. *Белорусский журнал международного права и международных отношений – Belarusian Journal of International Law and International Relations*, 5. Retrieved from: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=399&Itemid=51 [in Russian]